

UOT 94(479.24); UOT 94

AYNUR ORUCOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Tarix və Etnologiya İnstitutu, elmi işçi, dissertant
aynur.orucova1995@gmail.com
ORCID ID : 0000-0002-1417-236X

VENESİYA ELÇİLƏRİ AĞQOYUNLU VƏ SƏFƏVİ SARAYLARINDA (XV ƏSRİN II YARISI – XVI ƏSRİN I YARISI)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/104/16-23>

Qonaqpərvərlik Azərbaycan xalqının həyatının ayrılmaz hissəsidir. Bu ənənə təkcə ictimai həyatla bağlı deyil, həm də siyasi və diplomatik mədəniyyətin xarakterik xüsusiyyətidir. Ona görə də tarix boyu Azərbaycan hökmdarları dost ölkələrin diplomatları və səfirləri ilə xüsusi siyasi mədəniyyət qaydalarına uyğun davranmışlar. XV əsrin ikinci yarısından başlayaraq diplomatik tariximizdə Avropa dövlətləri ilə əlaqələr yaranmışdır. Ölkəmizə gələn Venesiya səfirləri göndərildikləri ölkələrin hökmdarları tərəfindən hörmət və rəğbətlə qarşılanırdı. Onlar üçün hər cür qorunma təşkil edilmişdi. Bu məqalədə XV əsrin ikinci yarısı-XVI əsrin birinci yarısında Venesiya səfirlərinə münasibət təhlil edilir. Səfirlərə münasibət onların səyahət kitablarından və məktublarından nümunə götürülərək təhlil edilir.

Açar sözlər. elçi, Venesiya, Uzun Həsən, Kontarini, I Şah Təhmasib, Membre

Giriş. Diplomatiya tariximizdə XV əsrin ikinci yarısı və XVI əsrlər dövrü diqqətçəkiciliyi və hadisələrin baş vermə ardıcılığı, maraq kəsb etməsi baxımından olduqca önəmli dövrüdür. Azərbaycan dövlətçiliyinin imperiyalar dövrü adlandırılacaq biləcəyimiz bu mərhələ hadisələrin əhəmiyyəti cəhətdən də xüsusi diqqət və araşdırma tələb edir. Çünki bu dövrdə Azərbaycan torpaqlarında iki böyük imperiya - Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətləri yaranmış və bu dövlətlər fəaliyyətləri ilə dönəmin beynəlxalq münasibətlərində önəmli mövqedə dayanmışdılar. Hər iki imperiyamız həm şərq aləmində, həm də Qərbdə daim fəaliyyətləri izlənən, maraqlanan və baş verə biləcək hadisələrin beynəlxalq münasibətlərə də təsirli olacağı qüdrətli dövlətlər idilər. Bu səbəbdən istər Şərqdəki dövlətlər, istərsə də Qərbdə-Avropada yerləşən dövlətlər hər iki dövlətimizlə diplomatik əlaqələr yaratmaqda, bu münasibətlərin yüksələn xətt üzrə inkişaf etdirilməsində maraqlı idilər. Bu münasibətlərin yaradılması diplomatik dostluq, həmçinin ticarət tərəfdaşlığı nöqteyi-nəzərindən də əhəmiyyət kəsb edirdi.

Azərbaycan torpaqlarının yerləşdiyi coğrafi mövqe hər zaman Şərqlə Qərbi birləşdirən körpü rolunu oynamağa imkan yaradırdı. Təbii ki, bu ərazidə mövcud olmuş dövlətlərin digər dövlətlərlə həmişə qarşılıqlı əlaqələri olmuş, diplomatik proseslərdə iştirak etmiş və ticari münasibətlər sayəsində ölkə ərazisinə müxtəlif yerlərdən səyyah və tacirlər gəlmişdi. Avropa dövlətləri ilə münasibətlərinin yaranması və inkişaf etdirilməsi üçün atılan addımlar, ölkəyə rəsmi səfirlərin göndərilməsi əsas diqqətçəkən məsələlərdəndir. Məlumdur ki, Avropa dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin qurulması Azərbaycan tarixində Ağqoyunlu dönəmi ilə əlaqədardır. [5, s.72] XV əsrin ikinci yarısından etibarən Ağqoyunlu dövlətinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri qurulmuş və xələfi Səfəvi dövləti tərəfindən davam etdirilmişdir. Lakin bizi bu məqalədə daha çox maraqlandıran hər iki imperiyamızın Venesiya ilə əlaqələrinin davamlılığı prosesində ölkə ərazisində rəsmi vəzifələrini yerinə yetirən italyan səfirləridir.

Elçilik. Elçilər dövlətlərarası diplomatik münasibətlərin tənzimlənməsində önəmli rol oynayan şəxslər olmaqla həm müharibə, həm də sülh şərtlərində səlahiyyətli olduqları ölkələrdə dövlətlərini ən yaxşı şəkildə təmsil etməli və vəzifələrini uğurla başa çatdırmalı idilər. Elçi kəliməsinin açıqlanması ilə bağlı ümumən qəbul edilir ki, “xalq, ölkə, dövlət” mənasına gələn türkcə “El” sözündən yaranmış və elin sözünü çatdıran bir şəxs və nümayəndə mənasına gəlir [11, s.3]. Adətən elçilərin vəzifələri taxta çıxan hökmdarın təbriki, vəfat edən hökmdarın adına aparılan təziyatnamənin təqdim edilməsi, fəthnamə aparılması, hədiyyələr verilməsi, sülh müqaviləsi imzalanması və dövlətlərarası

ixtilafların həll edilməsi idi [1, s.197]. Məlumdur ki, qədim zamanlardan müxtəlif dövlətlər arasında elçiliklə bağlı ənənələr olmuşdu. Türk dövlətlərində həm islam öncəsi, həm də islam sonrası bununla bağlı ayrıca qaydalar mövcud idi. Klassik Orta əsrlər dönməsində artıq bəzi ümumi qaydalar istər Avropa dövlətlərində, istərsə də Şərqdə qəbul olunmuş idi. Ümumi olaraq elçilər toxunulmaz hesab olunur, hökmdarın, bir dövlətin rəsmilərinin sözlərini çatdırmaqla mükəlləf olduqlarından onlara qarşı davranışlarda qaydalara adətən riayət olunurdu. Lakin tarixdə elçilərin toxunulmazlığının pozulması halları da yaşanmış və diplomatik qaydalara əməl edilməmişdir. Bu da dövlətlər arasında münasibətlərin gərgin olması vəziyyəti ilə izah oluna bilər. Dövrün siyasi vəziyyəti ilə əlaqədar elçilərə münasibət də bəzən dəyişirdi. Kimliyindən asılı olmayaraq bəzi elçilər yaxşı qarşılanırsa da, bəziləri həbs edilir, bəziləri isə hökmdarın qəzəbinə düşərək olaraq öldürülürdülər [1, s.200]. Elçiliklə bağlı Nizam-mülk “Siyasətnamə”də, Yusif Xas Hacib (Balasaqunlu) də “Kutadqu Biliq”də elçilərin kimlərdən seçilməsi, onların yetişdirilməsi barədə məlumat verir. [11, s.6] Elçilik qəbulu ilə bağlı olan prosedurlar qaydalarına görə elçilər öncə onların işləri ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən qarşılanırdı, qonaqlama yerlərinə yerləşdirilirdi, daha sonra qəbul mərasimi təşkil olunurdu. [1, s.203] XV və XVI əsrlərdə ölkəyə gələn elçiliklərin qarşılanması, təşrifatın təşkil edilməsi işi ilə vəzifələndirilən şəxslər şiqavullar, haciblər və mehmandarlar idi. Bu vəzifələr qədimdən türk dövlətçiliyində mövcud olmuşdu. Bu da türk dövlətlərində elçilik məsələsinə verilən önəmle əlaqəli idi.

Elçilik prosesinin xərcləri məsələsi də dövlət tərəfindən maliyyələşirdi. Səfəvilər dövlətində bu saray xəzinə hesabına həyata keçirilirdi. Belə ki, əcnəbi elçiliklərin Səfəvi ərazisinə daxil olmasından geri qayıdana kimi olan bütün xərclərin ödənməsi və təminatı məsələləri ilə Səfəvi sarayında təşrifat məmurları məşğul idilər. [3, s.95-96] Belə ki, elçi və onu müşayiət edən şəxslərin yemək, yaşayış, at və s. kimi müxtəlif xərcləri əvvəlcədən hesablanır, sərhəddən paytaxta gələnə qədər gedəcəkləri yol boyunca vilayətlərin səlahiyyətli rəhbərlərinə bu məsələlərlə bağlı hazırlıqlar görülməsinə dair əmrlər verilir. Elçilər də yol boyunca keçdikləri yerlərdə bu idarəçilər tərəfindən qarşılanırdı, onlar üçün müəyyən edilmiş yerlərdə qalırdılar. Paytaxta çatdırılması məsələsində də qeyd olunduğu kimi mehmandarlar vəzifələndirilirdilər [11, s.9]. Elçilərin qarşılanma mərasimləri də istər Ağqoyunlu, istərsə də Səfəvi dövlətində təmtəraqlı şəkildə həyata keçirilirdi. Elçilərin qəbul mərasimlərində hökmdarın ətrafında saray adamları, əyan-əşrəf, divan nümayəndələri toplaşır, əvvəlcə elçilərin etimadnamələri təqdim edilir, gətirdikləri məktublar oxunur və gəliş məqsədləri açıqlanırdı. Bununla bağlı Barbaronun hind elçisinin Ağqoyunlu sarayında qarşılanma mərasimini təsvir etməsi maraqlıdır. Onun qeyd etdiyinə görə bu mərasimdə dörd yüzə yaxın saray adamı yığılmışdı [13, s.55; 8, s.60]. Həmçinin Kontarini də onun qəbul edilmə mərasimindən sonra təşkil olunan yemək məclisində dörd yüzdən çox adamın süfrəyə əyləşdiyini bildirirdi [13, s.132-133; 10, s.100-101].

Elçilik qaydalarına əsasən elçilər göndərildiyi ölkəyə məktubdan əlavə hökmdarlara, onların ailəsinə qiymətli əşyalar, hədiyyələr aparır, “ələmə” mərasimindən sonra onları təqdim edirdilər. [1, s.199] Şübhəsiz ki, elçilər hədiyyələri təntənəli şəkildə hökmdara təqdim etməklə ona tapşırılan diplomatik missiyanı öz dövlətinin və xalqının xeyrinə həll etməyə çalışırdı. Orta əsrlər dövrünün ən böyük dövlətlərindən hesab olunan istər Osmanlı, istərsə də Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərində də bu tarixi təcrübə davam etdirilmişdi və elçi qəbulu ilə bağlı prosedurlara diqqət verilmişdi. Məlumdur ki, bu dövlətlərin hər birinə müxtəlif ölkələrdən elçiliklər gəlmiş və vəzifələrini yerinə yetirdikləri müddətcə qalmış və sonra ölkəni tərk etmişdilər. Qeyd olunmalıdır ki, bu ölkələrin heç birində daimi səfirliklər olmamışdır. Yalnız yuxarıda qeyd edilən məqsədlərlə vəzifələndirilən elçilər müəyyən zaman kəsiyində öz missiyalarını yerinə yetirmişdilər. Elçilərin gətirdikləri ölkədə qalma zamanı isə onlara tapşırılan məsələnin mahiyyətindən, onun həll olunma vaxtından asılı olurdu [1, s.201]. Təsədüfi deyildir ki, Ağqoyunlu sarayında K.Zeno təxminən 2 il, İ.Barbaro 4 il, A.Kontarini 9 ay, Səfəvi sarayında M.Membre də təqribən 1 il qalmışdılar. Həmçinin qeyd edilməlidir ki, bu dövlətlərin digər dövlətlərin ərazilərində də daimi səfirlikləri yox idi. Həm Ağqoyunlu, həm də Səfəvi hökmdarları ölkələrlə diplomatik münasibətlərini müvəqqəti elçiliklər vasitəsilə qururdular. Elçiliklərin göndərilməsində, yəni elçilərin seçilməsində missiyanın əhəmiyyəti və göndərildikləri ölkə ilə olan münasibətlər nəzərə alınaraq fərqləndirilirdilər [3, s.49].

Səfirlərin göndərilməsindəki məqsədlər. XV əsrin ikinci yarısında Venesiya Respublikası ilə Azərbaycan Ağqoyunlu dövlətinin ilk təmasları başlandı. Qurulan münasibətlər hər iki dövlət tərəfin-

dən məqsədli şəkildə öz maraqlarının təmini baxımından gerçəkləşdirilirdi. Maraqlar məsələsindəki ortaq xüsusiyyətlərdən olan Osmanlı faktoru təkcə Azərbaycan Ağqoyunlu dövləti ilə Venesiya Respublikası arasında deyil, eyni zamanda gələcəkdə Səfəvi dövləti ilə Venesiya arasında da təməl rollardan birini oynayacaqdı. Məlumdur ki, bu dövrdə Osmanlı sultanlarının həm şərq, həm də qərb sərhədlərində apardığı fəal siyasət onlara qarşı olan dövlətləri narahat etməyə bilməzdi [2, s.67]. Xüsusən də, Aralıq dənizində itiriləcək mövqelər baxımından Venesiya üçün tamamilə təhlükəli vəziyyət formalaşa bilərdi. Bu səbəbdən müttəfiq qüvvələrin osmanlıları daha tez və təsirli şəkildə məğlub edə biləcəyi düşüncəsi bu iki ayrı cəbhəni yaxınlaşdırdı. Qeyd olunmalıdır ki, Venesiya XV əsr boyu Osmanlı dövlətinə qarşı mübarizədə idi. Lakin bu müharibələrin əksəriyyəti uğursuzluqla nəticələnmiş, Egey və Adriatik dənizində Venesiyanın sahib olduğu mövqelərin bir hissəsi itirilmişdi. Bu səbəbdən 1463-1479-cu illərdə baş verən Venesiya-Osmanlı savaşında Venesiya özü üçün osmanlılara qarşı mövqedə dayanmış müttəfiq qazanmaq üçün fəaliyyətə keçdi [15, s.580]. Bu müttəfiqlik mövqeyində isə Osmanlı dövlətinin Şərqdə irəliləməsinin qarşısında dayanan Azərbaycan Ağqoyunlu və gələcəkdə Səfəvi dövlətləri durdu. Hadisələrin gedişatı sübut etdi ki, öz mənafə və maraqlarını güdən Venesiya Azərbaycan dövlətlərinə elçilik göndərilməsini demək olar ki, yalnız özünün çətin vəziyyətində reallaşdırırdı.

Azərbaycan Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinə göndərilən səfirlərin qarşılarında qoyulan əsas məsələ Azərbaycan dövlətlərini Osmanlılarla müharibəyə təhrik edərək öz maraqlarının təminatı idi. Bu məqsədlə həm Ağqoyunlu sarayına, həm də Səfəvi hökmdarlarının yanına zaman-zaman elçilər göndərildi. Katerino Zenonun ardınca göndərilən İosafat Barbaronun, Ambroco Kontarininin, Paolo Onyibeninin, Covanni Darionun əsas təməl vəzifələri dövlətlərinin diplomatik gedişlərini gerçəkləşdirmək idi. Lakin Səfəvi dövlətinin yaranmasının ilk illərində bu dövlətə qarşı hələ tərəddüdlə yanaşan Venesiya rəsmi səfir yollamaqdan çəkinirdi [6, s.305]. Lakin I Şah Təhmasib hakimiyyəti dövründə Luici di Covanninin səfərnaməsində adlarını qeyd etmədiyi 1529-cı ildə Səfəvi sarayına göndərilən 3 nümayəndənin [17, s.113], 1539-1541-ci illərdə rəsmi səfir Mikele Membrenin [4, s.3] səfərlərində məqsəd dəyişilmir, “ümumi müttəfiqlik, birgə hərəkət” vəd edilirdi. Lakin qəbul edək ki, Venesiyanın məqsədi Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətləri ilə tam səmimi münasibət yaratmaq deyildi. Beləcə Venesiyanın Avropadakı mövqeyini gücləndirmək və qoruyub saxlamaq baxımından güclü türk dövlətlərinin bir-biriləri ilə aparacaqları mübarizə və müharibə ilə qazanan onlar olacaqdı. Osmanlı dövləti və Azərbaycan imperiyaları arasındakı istər siyasi arenada, istərsə də ticari proseslərdəki rəqabətdə müxtəlif imtiyazlar alan və bundan gen-bol istifadə edən qərblilər üçün bu, qazanılan uğur idi. Baş verəcək hadisələr Venesiyanın heç də Azərbaycan hökmdarlarının “səmimi dostu” olmadığını, daim öz mənfəətlərini güddüklərini sübuta yetirəcəkdi.

Qeyd olunmalıdır ki, Venesiya ilə Azərbaycan dövlətləri arasındakı mövcud əlaqələri yalnız siyasi məqsədlərlə məhdudlaşdırmaq olmaz. Çünki ticarət münasibətləri də bu əlaqələrin mühüm özlülərindən birini təşkil edirdi [2, s.67]. Torpaqlarımızın tranzit mövqeyi, Azərbaycan ipəyinin və digər məhsullarının da italyan tacirləri üçün əhəmiyyəti olduqca vacib idi. İtalyan tacirləri əsas ipək parçalara, xam ipəyə, ədviyyata və müxtəlif daş-qışlara meyilli idilər, çünki bunlar Avropa bazarlarında tələb olunan məhsullar hesab olunurdu [5, s.55].

Səfirlərə göstərilən qonaqpərvərlik. XV əsrin II yarısından etibarən Azərbaycan dövlətlərində səfir kimi vəzifələrini yerinə yetirən nümayəndələrin onlara qarşı sərgilənən münasibətini biz elə onların özləri tərəfindən yazılmış mənbələr əsasında görə bilərik. Yəni bu məlumatlar nə şişirdilmiş məlumatlardır, nə də üçüncü şəxslər tərəfindən yazılmışdır. Bu elçilər hər zaman onlara olan xoş davranışlardan məmnun olduqlarını bildirmiş və yazılarında da bunları əks etdirmişdilər. Həm Ağqoyunlu, həm də Səfəvi sarayında Venesiya səfirlərinə xüsusi rəğbət bəslənilmiş, onlar hörmətlə qarşılanmışdı. Təsadüfi deyil ki, bu səfirlər ya sarayın ən gözəl yerlərində qalır, ya da şəhərin ən yaxşı qonaqlanma yerlərində iqamət edirdilər, onlar həmçinin hökmdarın süfrəsində əyləşən xüsusi qonaqlardan hesab olunurdular. Ağqoyunlu sarayında Venesiya elçilərinə rəğbətlə, ehtiramla yanaşıldı, Zeno və Barbaro ölkə ərazisində qaldıqları müddət ərzində onlara olan bu qonaqpərvərlikdən və onlara yaradılan imkanlardan gen-bol istifadə etdilər. Uzun Həsən səfirlərə xüsusi yanaşırdı. Təsadüfi deyildir ki, Uzun Həsənin həyat yoldaşı Dəspinə xanımla Zenonun qohumluğu da ona yalnız elçi kimi davranılmasına deyil, ailə üzvü kimi də yanaşılmasına səbəb olurdu. K.Zeno şahın süfrəsində əyləşir, xanı

mı Dəspinə ilə tez-tez fikir mübadiləsi aparır və Həsən padşahın xarici siyasətlə əlaqəli düşüncələrinə təsir etməyə çalışırdı. Təsadüfi deyil ki, Fatih Mehmed tərəfindən sülh imzalanması üçün göndərilən türk elçiləri Zenonun Uzun Həsənə təsiri ilə geri göndərilmişdi [2, s.69].

Zenonun qeydlərindən anlaşılır ki, hər gün ona hökmdarın saray mətbəxindən xüsusi hazırlanmış yeməklər göndərilirdi [12, s.13; 10, s.18-19]. Hökmdarın süfrəsinə qonaq edilmə Ağqoyunlu hökmdarlarının sarayına göndərilən səfirlərə qarşı olan xüsusi yanaşması ilə izah oluna bilər. Həmçinin bununla bağlı Kontarininin və Darionun məlumatları da maraq kəsb edirdi. Uzun Həsənin süfrəsində əyləşən Kontarini şahla birgə dörd yüz nəfərdən çox insanın əyləşib yemək yediğini və süfrəyə əyləşənlərin böyük hörmətlə qarşılandığını qeyd edirdi [13, s.132-133; 10, s.100-101]. Daha sonra sultan Yaqubun sarayında elçi olmuş Dario da saraydakı səfirlərə olan münasibətin necə xoş olduğunu, özünün şahın süfrəsinə dəvət olunmasını və əyləşməsinə qeyd edir: “... *naharda müxtəlif yeməklərlə zəngin 8 qab da mənim qarşıma qoyuldu... olan hər şeydən yedik...*” [16, s.150-151]. Dario xüsusilə bildirir ki, mənim şəxsiyyətim bu sarayda çox şərəflidir. Onun bu qeydindən anlaşılır ki, Ağqoyunlu sarayında italyan səfirinə necə də ehtiramla yanaşılmış və qonaqpərvərlik göstərilmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, Covanni Dario Venesiyadan 1478-ci ildə Osmanlı dövləti ilə sülh imzalanması prosesi üçün əvvəlcə İstanbula nümayəndə kimi yollanmışdı. Daha sonra isə İstanbuldakı Venesiya baylosu (Venesiyanın daimi nümayəndəsi-A.O.) Pyetro Bembo tərəfindən 1485-ci ildə Ağqoyunlu sarayına göndərildi. Əslində bu fakt sübut edir ki, 1479-cu ildə Osmanlı ilə sülh müqaviləsi imzalanmasına baxmayaraq, Venesiya Ağqoyunlu sarayı ilə əlaqələrin davam etdirilməsində maraqlı idi. Həmçinin əlavə edilməlidir ki, Dario Osmanlı dövləti ilə sülh imzalayan Venesiyanın nümayəndəsi olaraq Ağqoyunlu sarayında qalırdı. Lakin sultan Yaqubun zamanında Osmanlı dövləti ilə stabil münasibətlərin saxlanması əvvəlcə İstanbulda nümayəndə olan Darioya qarşı fərqli mənfi münasibət göstərilməsinə təsir etmədi. Belə ki, P.Bembonun göstərişi ilə göndərilə də Dario digər italyan səfirləri kimi hörmət və rəğbətlə qarşılandı [16, s.22]. Lakin təbii ki, Darionun şəxsiyyəti Ağqoyunlu sarayında nə qədər şərəfli hesab olunsada, Uzun Həsənin zamanında Zenoya, Barbarayo yaradılan imkanlar verilmədi və ona da digər ölkələrin rəsmi elçiləri kimi yanaşıldı. Çünki məlum olduğuna görə sultan Yaqub Osmanlı dövləti ilə sülh şəraitində münasibətlərin davam etdirilməsində maraqlı idi və buna zərər verəcək heç bir addım atmırdı.

Saraya gələn italyan səfirlər onlara qarşı olan bu xoş münasibəti hesabatlarında və səfərnamələrində qeyd edirdilər. Onların yazdıqlarına görə şahlar həmişə onlara hədiyyələr də göndərirmişlər. Bununla bağlı Kontarininin səfərnaməsində qeyd etdiyinə görə onunla eyni vaxtda Uzun Həsənin qəbulunda olan rahib Lodovikoya və ona şah tərəfindən xüsusi hazırlanmış iki geyim-cübbə verilib. Hökmdar onlara, həmçinin az miqdarda pul, at və başqa şeylər də hədiyyə edib [13, s.134]. Hədiyyə almaqla bağlı Membre də səfərnaməsində bunları xatırlayır. “... *şah söhbətimiz qurtaran kimi mənim evə gedib istirahət etməyimə icazə verdi, sonra mənə paltarlar, 80 dukat pul və at verilməsini əmr etdi*” [7, s.42; 14, s.37]. Ümumiyyətlə, Səfəvi dövlətindəki səfirlər bu torpaqlara ayaq basdıqdan tərk edəndə qədər onların bütün xərcləri şah xəzinəsindən təmin edilirdi [14, s.36]. Həmçinin hədiyyələrin təqdim edilməsi də adətə çevrilmişdi.

Azərbaycan hökmdarlarının sarayına gələn italyan səfirlərinin səyahətlərinin necə keçməsi barədə onlardan soruşması və onları dinlənməsi hörmət əlaməti idi. Uzun Həsənin həm Kontarinidən, həm də Barbarodan səfərlərinin gedişi barədə soruşmasını qeyd etmək olar. Kontarini bununla bağlı yazırdı ki, şah təqdim olunan etibarnaməsini alıb onu dinlədi. Yolda baş verən hadisələrlə əlaqədar Uzun Həsən söhbət əsnasında səfirdən üzr istədi [13, s.130-131]. Bunun səbəbi ilə əlaqədar qeyd olunmalıdır ki, Kontarini Təbrizdə sarayda şahın hüzuruna çıxma bilməmişdi, çünki Uzun Həsən oğlu Uğurlu Məhəmmədin üsyanını yatırmaq üçün şəhərdən getmişdi. Kontarini də Təbrizdə baş verən hadisələr ucbatından bir müddət gizlənməli olmuş və sonrakı günlərdə şahın ardınca yola düşmüşdü [13, s.130-131]. Kontarini ilə demək olar ki, eyni zaman kəsiyində Ağqoyunlu ərazisində olan Barbaronun da qeyd etdiyinə görə şah onun yol boyu necə gəldiyini soruşmuş və hətta yolda itirdiklərinin qarşılığını geri qaytarmaqla bağlı əmr vermişdi [13, s.51; 8, s.56]. Membre bu məsələ ilə bağlı səfərnaməsində məlumat verir. “*Sufi məndən hansı yollarla səyahət etdiyimi soruşdu. Ona mənim sərhədi keçməyim və təhlükələrdən yayınmağım çətin iş kimi göründü. Mən ona səyahətimi danışdım və o çox məmnun qaldı*” [7, s.42].

Ağqoyunlu və Səfəvi saraylarına göndərilən bu səfirlərə şahın hüzuruna çıxana kimi şahın adamları tərəfindən köməklik göstərilirdi. Çünki elçilər ali hökmdarların qəbuluna çıxanacan onlar tərəfindən qorunmalı idilər, yanına gələndə də kömək edilirdi. Şahın hüzuruna çıxacaq elçilər rəsmi səfir olduqlarından onlara göstərilən hörmət əlaməti olaraq yolda müşayiət də edilirdi. Bunu Membre səfərnəməsində dəfələrlə yazmışdır. Belə ki, onun yazdığına görə Lori qalasının rəisi Məhəmməd Xəlifə onun şahın sarayına getməsinin təmin edilməsi üçün 7 nəfər təyin etmişdi, bu insanlar onu yol boyu müşayiət etməli idilər, həmçinin Membreyə əlavə at da verildi [7, s.36]. Səfərnəməsində daha sonra əlavə edir ki, müşayiət edənlər onu Şah Əli Sultanın yanına çatdırırlar. *“...o məni görəndə çox sevindi və dərhal gəlişimi Sufiyə bildirmək üçün saraya yollandı. Sufi bundan məmnun olub Şah Əli Sultana məni 3 gün saxlamağı, sonra məktub ilə birlikdə ona təqdim etməyi və adətlərinə uyğun qonaqpərvərlik göstərilməsini əmr etdi...”* [7, s.37].

Həm Barbaronun, həm də Membrenin səfirlikləri müddətində onların hökmdarı əksər səfərlərdə müşayiət etdikləri də məlum olur. Uzun Həsən və I Şah Təhmasib səfirlərin özləri ilə səfərə çıxmaqlarına imkan yaratmışdılar. Hətta Uzun Həsən bununla bağlı Barbarodan fikrini soruşmuş və onun razılığını eşitdikdə məmnun olmuş və səyahət boyu onun hər cür təminatının təşkili ilə də bağlı əmr vermişdi [13, s.63; 8, s.68]. Ağqoyunlu dövlətində Zeno və Barbaroya ağqoyunlu ordusuna baxış keçirmək şəraiti də yaradılmışdı. Bununla bağlı Zeno ağqoyunlu döyüşçülərinin 100 min nəfər olması və bir hissəsinin italyan süvariləri kimi silahlandığını da qeyd edirdi [2, s.70]. Barbaro da hökmdarla birgə orduya baxış keçirilməsi prosesində iştirak etmiş və bunla bağlı qeydlərini səfərnəməsində yazmışdı. Səfəvi dövlətində bu cür fürsət Membreyə də verilmişdi. O da Səfəvi ordusunun bəzi xüsusiyyətləri barədə qeydlər etmişdi. Təsədüfi deyildir ki, bu müşayiətlər zamanı həm Barbaro, həm də Membre dövlətdə ordu quruluşları, hökmdarın köç adətləri və əhalinin bu proseslərdə yaşayış tərzlərini müşahidə etmiş və səyahətnamələrində təsvir etmişdilər. Onların qeydləri dövrün hadisələri, sosial həyat barədə dəyərli məlumatlardır. Məlumdur ki, Membre şahı həm Mərənd, həm də Marağa ətrafında çadır düşərgəsində müşayiət edir. Əgər Membreyə xüsusi rahatlıq və imkan verilməsə idi, o düşərgədə olduğu müddət ərzində yazdıqlarını görə və təsvir edə bilməzdi. O, şahın çadırında hörmətli qonaq kimi əyləşirdi və orda şahın adamlarının oturma düzülüşlərini də təsvir edirdi. Maraqlı burasındadır ki, Membre Səfəvi əyanlarının həyatları, yaşayışları haqqında da məlumatları əsərində əks etdirirdi. Membreyə təkcə şah tərəfindən deyil, eyni zamanda şahın əyan-əşrəfi tərəfindən də hörmət və ehtiramla yanaşılır, qonaqpərvərlik edilirdi. Membre zaman-zaman Şah Əli Sultan, Şahqulu Xəlifə, Bəhram Mirzə və digərləri ilə görüşür, onlarla həmsöhbət olurdur [7, s.39, s.59].

Azərbaycan hökmdarlarının saraylarında olan başqa dövlətlərin səfirlikləri barədə də italyan səfirləri məlumat verirlər. Belə ki, onlar sarayda digər səfirlərə də göstərilən münasibətdən bəhs etmiş və bundan məmnunluq duymuşdular. Çünki italyan səfirlərinin qeydlərində, hesabatlarında yazdıqları Ağqoyunlu hökmdarlarının, yalnız onlara deyil, digər dost hesab edilən dövlətlərin də səfirlərinə də diqqət və qayğının göstərilməsini, xüsusi münasibət bəslənməsini təsdiq edir. Təsədüfi deyildir ki, Barbaronun hind səfirliyinin qarşılama prosesi, səfirin gətirdiyi hədiyyələri sadalayıb təsvir etməsi, həmçinin Darionun da macar səfirin qarşılama prosesi, hədiyyələrdən bəhs etməsi maraq kəsb edir. Barbaro Hindistandan gələn elçi heyətinin qarşılama mərasimində saray əhlinin düzülüşü, onların sayı barədə geniş məlumat verərək bu prosesi təsvir edirdi [13, s.55; 8, s.60]. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 1485-ci ildə səfir kimi Ağqoyunlu sarayında olan Covanni Dario da sarayda macar və hind səfirlərinin qarşılama prosesi, heyvət, təəccüb və maraqla qarşılamışdı. Dario həmçinin qeyd edir ki, sarayda çoxlu elçilər var, saray onlarla çox məşğuldur [16, s.151]. 1529-cu ildə Səfəvi torpaqlarında olan Venesiyalı Luici də Səfəvi hökmdarının sarayında fərqli ölkələrdən gəlmiş çoxlu səfirlərin olduğunu qeyd edirdi. O, Səfəvi hökmdarının yanına zəngin hədiyyələrlə Hindistandan çoxlu səfirlərin gəldiyini, Ərəbistandakı Ədən kralından da səfirlərin 3 milyon qızıl pul dəyərində cəvahirat və dəyərli daşlar gətirdiyini yazırdı. Maraqlı burasındadır ki, Venesiyalı Luici I Şah Təhmasibin yanına Malakka adalarının* hökmdarından da səfirlər gəldiyini bildirirdi. [17, s.113] Fikrimizcə, əslində baş-

* Malakka adaları Malay yarımadası olaraq bilinir və indi Myanma, Tailan və Malayziya dövlətlərinin ərazisinə daxildir. Tarixdə Səfəvi dövləti ilə Tailand Siam (Ayutiya) dövləti arasında münasibətlərin mövcud olduğu məlumdur.

qa hökmdarların da səfir-elçi heyəti gələrkən belə mərasimlərdə italyan səfirlərinin iştirakının təmin edilməsi xüsusi siyasi yanaşmadan irəli gəlirdi. Azərbaycan hökmdarlarının öz əzəmətlərini, digər dövlətlər tərəfindən onlara böyük hökmdar kimi yanaşıldığını Venesiya səfirlərinə göstərmək üçün atılan bu addımlar strateji gediş baxımından olduqca əhəmiyyətli idi, bununla italyan nümayəndələrində hökmdarların qüdrəti, onların təsir arealı və təsir gücü haqqında fikirlərinin formalaşmasına və öz dövlətlərinə ötürdüləri məlumatlarda da bunu əks etdirilməsinə gətirib çıxaracaqdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ağqoyunlu və Səfəvi sarayında Venesiya səfirlərinə qarşı sərgilənən münasibətlər əsasən qonaqpərvərlik cəhətdən müsbət olsa da bəzi məsələlərə görə fərqli vəziyyətlər var idi. 1472-1473-cü illərdə Osmanlı ilə müharibə vəziyyətində olan Uzun Həsən Zenoya, Barbaroya göstərdiyi xoş yanaşmanı Kontariniyə eynilə etmədi. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, elçi göndərildiyi ölkədə missiyasını başa çatdırana qədər qalırdı. Uzun Həsən isə Kontarininin əsas missiyasını, yəni israrlı şəkildə Ağqoyunlu hökmdarını döyüşə cəlb etməyi reallaşdırmasına şərait yaratmadı. Çünki həm Otluqbəli döyüşündə məğlub olmuş, Zenonu öz nümayəndəsi kimi Avropa ölkələrinə göndərmiş, həm də artıq Barbaronun sarayda olmasını nəzərə alaraq Kontarinin elçiliyinin davam etməsini lüzumsuz bilmişdi. Düzdür, sarayda elçilərin qəbul edilməsi, onlara qonaqpərvərlik göstərilməsi qaydaları hamısı Kontariniyə də tətbiq olunsaydı ona missiyasını gerçəkləşdirmək fürsəti verilməmişdi. Kontarinin etirazlarına baxmayaraq hökmdar qərarından dönməmişdi. Eyni şəkildə Səfəvi hökmdarı I Şah Təhmasib də Venesiyanın Osmanlı ilə sülh imzaladığını bildikdən sonra Membre elçiliyinin sarayda davam etməsini gərəksiz bilmiş və onun geri qayıtmasına dair göstəriş vermişdi. Ağqoyunlu hökmdarı sultan Yaqub Venesiya elçisi Darionu qəbul etsə də onun Osmanlıya qarşı birləşmək kimi əvvəlki dövərdə aktiv olan məsələləri ümumiyyətlə müzakirə etməmişdi.

Nəticə. Ağqoyunlu və Səfəvi sarayına digər dövlətlər tərəfindən göndərilən elçilər hər zaman xüsusi hörmət və rəğbətlə qarşılanmışdı. Venesiya səfirləri də onlara yaradılan imkanlardan hər zaman yararlanmağa çalışmışdılar. Onlar həm hökmdarlar tərəfindən, həm də onları təbəələri və yaxın adamları tərəfindən də hörmətlə qarşılanmış və xoş rəftar edilmişdi. K.Zenonun saraydakı mövqeyi, hərəkət azadlığı, səfirlik müddəti ərzində hökmdarın daim yanında olması, Barbaronun Uzun Həsənlə birgə səfərə çıxması və Hindistandan gətirilən hədiyyələrin qiymətləndirilməsi üçün hökmdarın onun fikrini soruşması, Membreyə göstərilən qonaqpərvərlik, hörmət əlaməti olaraq onun həmişə müxtəlif şənliklərdə iştirakına şərait yaradılması, bu səfirlərin şahın süfrəsində əyləşən qonaqlardan hesab olunması, rahatlıqla hərəkət etmələri, gəzişmələri və s. kimi hallar Azərbaycan hökmdarlarının, xalqının qonaqpərvərlik, əcnəbi diplomatlara olan xoş, diqqətli və səxavətli münasibətlərinin təəcəssümü idi. Səfirlər də bu münasibətdən həmişə məmnun olmuş və bunu öz yazılarında əks etmişdilər. Darionun “şəxsiyyətim sarayda şərəfli hesab olunurdu” – deyə qeydi digər səfirlərə də eyni cür yanaşılmasına bir nümunədir. Ümumiyyətlə, dövlətlərə elçi göndərilməsi və qəbul edilməsi ilə bərabər onlara göstərilən xüsusi maraq və onlara qarşı ortaya qoyulan göstəriş sayəsində həm onlara, həm də əlaqəli dövlətlərə təsir etmək və onlarda xoş təəssürat yaratmaq niyyətində olunurdu. Çünki elçinin qəbul edildiyi dövlət haqqında düşüncələr, qənaətlər, göndərən dövlətlə olan münasibətlərdə çox önəmlidir. Böyük, əzəmətli görünmək, qüdrət nümayiş etdirmək, psixoloji və mənəvi təsir göstərmək cəhdləri uzun müddət beynəlxalq münasibətlərdə istifadə edilən ən təsirli üsullardan idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Fərzəlibəyli Ş. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər). Bakı, Elm, 1999, 241 s.
2. Fərzəliyev Ş. Azərbaycan hökmdarı Uzun Həsənlə Venesiya dövlətinin üç səfiri arasındakı qarşılıqlı münasibətlərə dair // Azərbaycan Akademiyası Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası, 1994 №1-4, s.67-80.
3. Quliyev Ə. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində. Bakı, Nəşriyyat şöbəsi, 2023, 228 s.
4. Quliyev Əhməd. XVI əsrin ortalarında Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin ictimai-siyasi vəziyyəti (Mikel Membrenin “Səyahətnamə”si əsasında). Bakı: Şərq-Qərb, 2011, 192 s.
5. Mahmudov Y. Azərbaycan diplomatiyası. Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələr ilə əlaqələri (XV-XVII yüzilliklər) Bakı: Təhsil, 2006, 416 s.

6. Nəcəfli T. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti. Bakı, "Turxan NPB", 2020, 520 s.
7. Venesiyalı I Şah Təhmasibin sarayında (Mikel Membré və Vinçenzo Alessandri). İngilis dilindən tərcümə, ön söz, giriş və şərhlər O.Əfəndiyevindir. Bakı, Təhsil, 2005, 112 s.
8. Anadolu'ya və İran'a Seyahat. Josafat Barbaro. Çeviren T.Gündüz. İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016, 120 s.
9. Bozkurt N. Mihmandar / TDV İslam Ansiklopedisi, 30. Cilt. Ankara, TDV, 2020, s.25-26
10. Doğuda Venedik Elçileri Uzun Hasan və Fatih mücadelesi döneminde. Çeviren T.Gündüz. Yeditepe yayınevi, 2021, 152 s.
11. İpşirli M. Elçi / TDV İslam Ansiklopedisi, 11. Cilt. İstanbul, TDV, 1995, s.3-15.
12. A Narrative of italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries. By Charles Grey. London, 1873, 231 s.
13. Barbaro, J. & Contarini, A. Travels to Tana and Persia. Thomas, William & Roy, S. A. transl., Lord Stanley of Alderley ed. London: Hakluyt Society. London 1873, 173 p.
14. Guliyev A. Safavids in Venetian and European Sources. Venezia, 2022, 116 s.
15. Rota G. Diplomatic relations between Safavid Persia and the Republic of Venice an overview // The Turks Middle Ages, 2002, pp.580-587.
16. Berchet G. La Repubblica di Venezia e La Persia. Torino, 1865, 294 p.
17. Viaggi fatti da Vinetia, alla Tana, in Persia, in India et in Costantinopoli: con la descrizione particolare di città, luoghi, siti, costumi et della Porta del gran turco: di tutte le intrate, spese, della ultima impresa contra portoghesi. ed. da Antonio Manuzio. Venegia, 1543, 180 p.

АЙНУР ОРУДЖЕВА

*Национальная Академия Наук Азербайджана,
Институт истории и этнологии, научный сотрудник, докторант*

ВЕНЕЦИАНСКИЕ ПОСЛЫ ВО ДВОРЦАХ АККОЮНЛУ И САФАВИДОВ (II ПОЛОВИНА XV. ВЕКА - I ПОЛОВИНА XVI. ВЕКА)

Гостеприимство является неотъемлемой частью жизни азербайджанского народа. Эта традиция связана не только с общественной жизнью, но и является характерной чертой политической и дипломатической культуры. Поэтому на протяжении всей истории азербайджанские правители относились к дипломатам и послам дружественных стран в соответствии с правилами особой политической культуры. Со второй половины XV века в нашей дипломатической истории появились отношения с европейскими государствами. Послы Венеции, прибывавшие в нашу страну, с уважением и симпатией принимались правителями стран, в которые они направлялись. Для них была организована всевозможная охрана. В данной статье анализируется отношение к венецианским послам во второй половине XV- первой половине XVI вв. Отношение к этим посланникам анализировалось по их путевым книгам и письмам.

Ключевые слова: посол, Венеция, Узун Хасан, Контарини, Шах Тахмасп I, Мембре.

AYNUR ORUJOVA

*Azerbaijan National Academy of Sciences,
Institute of History and Ethnology, researcher, doctoral student*

THE VENETIAN AMBASSADORS IN THE PALACES OF AKKOYUNLU AND SAFAVID (II HALF OF XV. CENTURY - I HALF OF XVI. CENTURY)

Hospitality is an integral part of the life of Azerbaijani people. This tradition is not only related to social life, but is also a feature of political and diplomatic culture. Therefore, throughout the history, Azerbaijani rulers have treated diplomats and ambassadors of friendly countries according to the rules of special political culture. Since the second half of the 15th century, relations with Euro-

pean states took place in our diplomatic history. The Venetian ambassadors who came to our country were received with respect and sympathy by the rulers of the countries to which they were sent. All kinds of guards were organised for them. This article analyses the attitude towards Venetian ambassadors in the second half of the XV - first half of the XVI centuries. The attitude towards these envoys was analysed through their travel books and letters.

Keywords: ambassador, Venice, Uzun Hasan, Contarini, Shah Tahmasp I, Membre.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 23 fevral 2024-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 mart 2024-cü il.

Rəyçilər: t.e.d. Şahin Fərzəliyev, t.e.d. Qabil Əliyev.
